

οϊκειώσει τοῦ ἀτόμου πρὸς τὸ περιέχον. Ἡ πρὸς τὰ ἐξωτερικὰ ἐρεθίσματα στρεφόμενη προσοχή καὶ ἡ τῆς ἡμετέρας φύσεως πρὸς αὐτὰ τὰ ἐρεθίσματα ἀντίδρασις ἔχουσι φυσικῶ τῷ λόγῳ στενωτάτην πρὸς ἀλλήλας σχέσιν διὰ τὸ ὅτι ἡ εἰς τὰ ἐξωθεν ἐρεθίσματα ἀπάντησις ἐπιτελεῖται εὐπετεστέρα καὶ μᾶλλον ἡρμοσμένη πρὸς τοὺς σκοποὺς τῆς ἀτομικῆς ἀμύνης καὶ σωτηρίας, ἀντεπιδρῶσα τὸ καθ' ἑαυτὴν ἔπειτα ἐπ' αὐτὴν τὴν προσοχήν. Διαμορφοῦται δ' οὕτως ἡ εὐτακτος ἐκείνη διαδοχὴ τῶν γεγονότων, ἐξ ἧς βλαστάνει ἡ συνηρητημένη σειρά καὶ ἡ λογικὴ ἀλληλουχία τῶν ἡμετέρων νοημάτων ¹⁾).

Ἡ προσοχή.

Ἀπὸ τῶν ὑφ' ἡμῶν ἐξετασθεισῶν προσαλλήλων σχέσεων τῶν ποικίλων τῆς συνειδήσεως ἀπόψεων προκύπτει σαφῶς γεγονός τι, εἰς ὃ ἀνάγκη πάντοτε νὰ ἐπανακάμπωμεν, ὡς ἂν ἐπιλαμβανόμεθα ἐξηγήσεως τῶν ψυχικῶν γεγονότων, ἦτοι ὁ ἐσώτατος ἁρμός, ὁ τὰ παντοῖα τῆς ψυχῆς στοιχεῖα πρὸς ἀλλήλα συνάπτων. Πᾶσα ἀπόπειρα χωρισμοῦ αὐτῶν ἢ τοποθετήσεως ἐνδὸς τούτων ἐν ἐξαρτήσῃ ἀπὸ τῶν ἄλλων προσκρούει εἰς τὸ ἀναμφισβήτητον τοῦτο πρᾶγμα, ὅτι ἡ ψυχικὴ στιγμή ἀποτελεῖ μίαν μόνην ἐνότητα, ἐν ἣ συναισθημα, βούλησις καὶ γνῶσις εἶναι συμπαγῶς συνεζευγμένα καὶ συγκεχωνευμένα εἰς ἐνιαῖον σύμπλεγμα. Εἶναι δὲ τῶν ἀδυνάτων νὰ ποιῶμεθα λόγον περὶ ἀντιλήψεως ἀποκεχωρισμένης τοῦ συναισθήματος, διότι τὸ πάντοτε ἡμᾶς ἐπωθοῦν εἰς κρείττονα τοῦτου ἢ ἐκείνου τοῦ ἀντικειμένου ἢ γεγονότος ἀντίληψιν εἶναι τὸ διαφέρον, τ.ε. ἡ ἡδονὴ καὶ ἡ λύπη εἶναι τῶν ἀδυνάτων νὰ ποιῶμεθα λόγον περὶ ἀντιλήψεως ὡς διακεκριμένης ἀπὸ τῆς κινήσεως, διότι δίχα κινήσεων τῶν ἡμετέρων αἰσθητηρίων ὀργάνων ἢ ἀληθῆς καὶ κυρίως ἀντίληψις εἶναι ἀνεπιτέλεστος. Τὸ δὲ πάλιν συναισθημα ἔχει τὸ φυσικὸν αὐτοῦ τέρμα ἐν τῇ καθ' ὁρμὴν βουλευτικῇ πράξει· ἡ δὲ βουλευτικὴ πράξις δὲν δύναται τὸ καθ' ἑαυτὴν νὰ λέγηται ἀληθῶς τοιαύτη, ἂν μὴ ὀδηγηθῆται ὑπὸ μᾶλλον ἢ ἥττον σαφοῦς ψυχικῆς εἰκόνας τοῦ ἀντικειμένου, εἰς ὃ ἀναφέρεται, καὶ τῆς ἐκτελεστέας κινήσεως, ὡς πάλιν πᾶσα ἀντίληψις εἶναι ἀρχομένη ἤδη κινήσις. Βούλησις δὲ καὶ νόησις εἶναι οὕτως ἰσχυρῶς συγκεχωνευμένοι, ὥστε εἶναι ἀπ' ἀλλήλων ἀδιάκριτοι. Ἡ διάνοια εἶναι φανέρωσις, ἡ ὑψίστη μάλιστα καὶ πολυπλοκω-

¹⁾ Περὶ τῆς γενετικῆς ταύτης ἐκδοχῆς τῶν λογικῶν γεγονότων καὶ περὶ τῆς ἐπ' αὐτὰ ἐπιδράσεως τῆς πράξεως ἴδρα J. M. Baldwin, Mental developp. in Ch. a. Race κεφ. XI, καὶ Genetic Logic, τόμ. I, κεφ. III κέ. "Ορα προσέτε Ruysseu, Essais sur l'évolution du jugement, κεφ. IV κέ. James, Princ. of Psych. κεφ. XXI. Taine, De l' intelligence, τόμ. II, βιβλ. III. κέ.

τάτη, τῆς βουλήσεως, ἢ δὲ βούλησις ἐν τῇ ὑπερτάτῃ αὐτῆς μορφῇ ἐκφαίνεται ἐπὶ τῶν μεγάλων γεννημάτων τῆς λογικῆς νοήσεως καὶ τῆς φαντασίας, ἐπὶ τῶν ἔργων τῆς ἐπιστημονικῆς θεωρίας καὶ τῶν πολλαπλῶν μορφῶν τῆς τέχνης.

Ἄλλ' ἄρα γε πάντα τὰ στοιχεῖα ταῦτα, τὰ οὕτως ἐνδομύχως συμπεπλεγμένα, συνενοῦνται περὶ τι κεντρικὸν σημεῖον, ἐξ οὗ ὡς ἐξ ἐστίας ἀφορμώμενα ἀκτινοβολοῦσι καὶ εἰς ὃ ἐπανακάμπουσι, περὶ σημεῖον, ὅπερ κάλλιον παντὸς ἄλλου ἐμφαίνει τοῦ ψυχικοῦ βίου τὸν ἐνιαῖον χαρακτήρα; Εἶδομεν ὅτι ἡ συνείρουσα σχολὴ ἠστόχησε τοῦ σκοποῦ ἐν τῇ τοιαύτῃ ζητήσῃ, ἢ δὲ γνώμη αὐτῆς περὶ ἀναγωγῆς τῆς ἐξηγήσεως τῶν ψυχικῶν γεγονότων εἰς διαδοχὴν καθαρῶν γνωστικῶν στοιχείων δὲν συνάδει πρὸς τὴν πραγματικότητα. Οὐδ' ἡ θεωρία τῆς δράσεως ἠστόχησε τῆς ποθουμένης ἀποδείξεως διὰ τὸ ὅτι ἡ ἔνωσις ἐπετυγχάνετο ἀντὶ πολλοῦ τιμήματος, παραμελουμένου δηλονότι σφόδρα τοῦ ποιοτικοῦ ἐκείνου στοιχείου, ὅπερ εἶναι ἡ οὐσία τοῦ ψυχικοῦ βίου. Κάλλιον πάσης ἄλλης διδασκαλίας προσήγγισεν εἰς τὸν σκοπὸν ἡ κατὰ Wundt θεωρία τῆς καταλήψεως, καίτοι ἡ γένεσις καὶ ὁ χαρακτήρ αὐτῆς ὑπερβαίνουσι παρὰ πολὺ, ὡς εἶδομεν, τὴν πραγματικὴν ψυχικὴν ἐμπειρίαν. Ἄλλ' ἡ τοιαύτη θεωρία, κολαζομένου τῶν ἄγαν ἀυστηροῦ τύπου, ἐν ᾧ ἐμφανίζεται, δύναται εἰσέτι νὰ θεωρητῆ ὡς ἡ ἀσπαστοτάτη πασῶν, ὅσαι ἐπενοήθησαν, ὅπως δώσωσι συνθετικὴν τινὰ ἐξήγησιν τοῦ συνόλου τῶν ψυχικῶν γεγονότων.

Εἰς τὴν ὑφ' ἡμῶν γενομένην ἐξέτασιν τῶν ποικίλων ψυχικῶν στοιχείων καὶ τῶν ἀναφορῶν αὐτῶν πάντοτε προὑπέκειτο ἡ ὑπαρξίς γεγονότος, ὅπερ, ὑποδηλωθὲν ἀνωτέρω ἕως ἐνιαχοῦ, πάντως ἐθεωρήθη σιωπηρῶς ὡς ὁ ἀναγκαῖος εἰς συνοχὴν τῶν ποικίλων στιγμῶν τοῦ ψυχικοῦ βίου δεσμός, ἦτοι ἡ προσοχή. Εἴτε περὶ ἀντιλήψεως γίνεται λόγος εἴτε περὶ συνειρμοῦ εἴτε περὶ συναισθήματος, πολλῶν δὲ μᾶλλον περὶ νοήσεως καὶ βουλήσεως, ἀδιορμήτως αἰετοτε προαγόμεθα εἰς τὸ νὰ ἐννοῶμεν συγκέντρωσιν τῆς συνειδήσεως ἡμῶν, ἣτις ἐν τῷ ποικίλῳ καὶ πολλαπλῷ συμπλέγματι τῶν ἑαυτῆς περιεχομένων ἐκλέγεται κατὰ πᾶσαν στιγμὴν τῆς ἑαυτῆς ἐνεργείας ἐν ἣ πλείονα μᾶλλον παρὰ τὰ ἄλλα καὶ ἐξαίρει αὐτὰ ἐμφανέστερον. Ἄνα πᾶσαν στιγμὴν τοῦ ἡμετέρου ψυχικοῦ βίου ἡ συνείδησις ἡμῶν ἐνεργεῖ τοῦτω τῷ τρόπῳ. Ὅσονδῆποτε ἀσθενῆς καὶ ἀμυδρὰ καὶ ἂν ἐμφανίζηται ἡ τοιαύτη προτίμησις, ὅσονδῆποτε ὠχρὰ καὶ ἂν φαίνεται ἡ γραμμὴ, ἢ χωρίζουσα τοῦτο, εἰς ὃ προσέχομεν τὸν νοῦν, ἀπὸ τῶν λοιπῶν ψυχικῶν γεγονότων, ἐξ ὧν ἐν τινι στιγμῇ συναπαρτίζεται ἡ περιοχὴ τῆς ἡμετέρας συνειδήσεως, βέβαιον ὅμως εἶναι ὅτι ἡ τοιαύτη διαφορὰ ὑφίσταται καὶ ὅτι πρὸς τι σημεῖον τοῦ ἡμετέρου ψυχικοῦ ὁρίζοντος ἐφελεόμεθα μᾶλλον ἢ πρὸς ἄλλα. Εἴτε ἀντίληψις τις ἐμποιεῖ ἡμῖν ζωηροτέραν ἐντύπωσιν διὰ τὴν ἑαυτῆς ἔντασιν εἴτ' ἐπεγεί-

ρει ἐν ἡμῖν εἰδικὰ συναισθήματα ἡδονῆς καὶ λύπης καὶ ἐποτρύνει ἡμᾶς πρὸς δράσιν εἴτ' ἐπισυνδέεται μετὰ γεγονότων, ὧν ἤδη ἐλάβομεν πείρα, καὶ κατ' ἀκολουθίαν γίνεται αἰτία συνειρμῶν παραστάσεων καὶ συναισθημάτων εἴτε τέλος αἱ τοιαῦται λειτουργίαι ἐκπορεύονται οὐχὶ ἐκ γεγονότος τῆς γνώσεως, ἀλλ' ἐξ ὑποκειμενικῆς ψυχικῆς καταστάσεως, βέβαιον εἶναι ὅτι ἡ ἡμετέρα συνειδησις τείνει ἐν πάσῃ αὐτῆς στιγμῇ νὰ εὐρίσκη τὴν προσήκουσιν ἑαυτῇ θέσιν καὶ νὰ ἀθροίσῃ καὶ νὰ συναγείρῃ ἑαυτὴν περὶ ὀλίγα στοιχεῖα. Εἶναι τάσις συναιρετική, συνθετική, ἥτις, ὡς κάλλιον θὰ ἴδωμεν κατωτέρω, ἀποτελεῖ τὸ σημαντικώτατον γνώρισμα τοῦ ψυχικοῦ βίου. Ἀπὸ τῆς λοιπῆς ἢ κατάστασις συγκεντρώσεως εἶναι ἡ καλουμένη προσοχή. Ἡ προσοχή εἶναι ψυχικὴ κατάσταση· δὲν εἶναι δύναμις, δὲν εἶναι στοιχεῖον. Εἶναι γενικὴ τάσις τῆς ἡμετέρας συνειδήσεως, ἐκφραζομένη διὰ συμπλέγματος κινήματων καὶ σχημάτων, ἅτινα καθίστανται πάντοτε χαρακτηριστικώτερα, καθόσον ἡ τοιαύτη κατάσταση γίνεται συντονωτέρα καὶ ἐκδηλωτέρα ¹⁾).

Αὕτη εἶναι πρὸ πάντων περιστολή καὶ περιορισμὸς τοῦ ψυχικοῦ πεδίου. Ἡ συγκέντρωσις τῆς συνειδήσεως συνεπάγεται φυσικῶς τὸ ἀποτέλεσμα τοῦτο. Ὅσοῦνδήποτε μεγάλη καὶ ἂν εἶναι ἡ προσεκτικὴ ἡμῶν δεξιότης, ὅμως εἶναι περιορισμένη ἐν συγκρίσει πρὸς τὴν ποσότητα τῶν ἔξωθεν ἐντυπώσεων καὶ τῶν ἐν τῇ ἡμετέρᾳ συνειδήσει γεννωμένων συναισθημάτων καὶ ὁρμῶν, ὧν ἄκοντες ποιούμεθα ἐκλογήν. Ἡ ἀνεπίγνωτος αὕτη καὶ συνεχῆς ἐργασία ἀποτελεῖ τὸ διακριτικώτατον γνώρισμα τῆς ψυχικῆς ἐνεργείας. Τῆς συνειδήσεως ὁ βίος εἶναι διηνεκῆς ἀλλαγὴ: ὅπως χωρῆ νέα στοιχεῖα, ἀνάγκη νὰ πείργῃ καὶ νὰ πομακρύνῃ τινὰ τῶν παρόντων, ἢ δ' ἐργασία αὕτη τελεῖται δι' αὐτομάτου φορᾶς τῆς ἡμετέρας προσοχῆς πρὸς νέα περιεχόμενα, ὧν ἕνεκα τὰ ἄλλα πρῶτον μὲν καταλείπονται ἐν τῇ σκιάφωτι, εἶτα δὲ παντάπασιν ἀφανίζονται ἐκ τῆς περιοχῆς τῆς ἡμετέρας ἀντιλήψεως. Ἐνίοτε ὁ περιορισμὸς εἶναι αἰφνίδιος, ὡς τις ἀπότομος ἔκρηξις. Ἐν τοιαύτῃ περιπτώσει νέα τις ἐντύπωσις ἀρχῆς ἀντικειμενικῆς ἢ ὑποκειμενικῆς ἐξαίφνης ἐπέσπασεν εἰς ἑαυτὴν τὴν ἡμετέραν προσοχὴν καὶ

¹⁾ Περὶ τῆς προσοχῆς ὑπάρχει πλοῦτος μονογραφίῳν. Ἐκ τῶν πρώτων καὶ φωτεινοτάτων μελετῶν εἶναι ἡ τοῦ Ribot, *La psychologie de l'attention* (12η ἐκδ. 1914). Ἐκ τῶν νεωτέρων ἀρίστη εἶναι ἡ τοῦ W. B. Pillsbury, *L'attention* (1906). Πρὸς καὶ E. Dürr, *Die Lehre von der Aufmerksamkeit* (1907 μετ' ἐφαρμογῶν εἰς τὴν παιδαγωγικὴν). J. P. Noyrac, *Physiologie et psychologie de l'attention* (1906). E. Roerich, *L'attention spontanée et volontaire* (1907). E. B. Titchener, *The Psychology of feeling and attention* (1908). Περὶ τοῦ παθολογικοῦ μέρους, S. De Sanctis, *Patologia dell'attenzione* (1896). Πάντες οἱ γράψαντες βιβλία ψυχολογίας διαλαμβάνουσι διεξοδικῶς περὶ αὐτῆς (Baldwin, James, Wundt, Sully, Häffding, Royce, Stout, Angell, De Sarlo, Dumas κλπ.).

εὐθέως εἰσῆλασε καὶ κατέλαβεν ἅπασαν τὴν συνείδησιν. Ὅθεν ἡ προσοχὴ ἀποτελεῖ ἀποκλειστικὴν ψυχικὴν κατάστασιν: συστέλλει τὴν συνείδησιν ἐντὸς μᾶλλον ἢ ἥττον στενῶν ὁρίων, ἐξαρτωμένων ἐκ τῆς ὑποκειμενικῆς ἐντάσεως τῶν ποικίλων περιεχομένων, ἅτινα διαδέχονται ἀλληλα ἐν αὐτῇ. Καὶ εἰς τὴν κοινοτάτην παρατήρησιν προσπίπτει φανερὸν ὅτι ἡ προσοχὴ εἰς τι μεγάλως ἡμῶν διαφέρον πρᾶγμα δυνατόν νὰ εἶναι τόσο ἀποκλειστικὴ, ὥστε νὰ καθιστᾷ ἡμᾶς παντελῶς ἀναισθήτους πρὸς πᾶσαν ἄλλην ἐντύπωσιν, δυναμένην νὰ προσβάλῃ τὰς ἡμετέρας αἰσθήσεις, καὶ ὅτι ἡ τοιαύτη ἀπομόνωσις καὶ ὁ περιορισμὸς ἐνδέχεται νὰ εἶναι τόσο ἀσθηρὸς, ὥστε νὰ περιστέλλῃ τὴν ἡμετέραν προσοχὴν καὶ εἰς μίαν μόνον παρᾶστασιν ἢ εἰς ἓν μόνον συναίσθημα ¹⁾. Ὑπάρχουσι φύσεις οὕτω βαθῶς ὑποκειμενικαί, ὥστε ἄνευ οὐδενὸς κόπου κατορθοῦσι καὶ ἐν αὐτῷ τῷ θορύβῳ τοῦ ἐξωτερικοῦ βίου νὰ πομονῶσι καὶ νὰ συναγείρωσιν ἑαυτάς. Ἄλλ' ἐὰν ἡ προσοχὴ περιορίζη τὴν ἔκτασιν τοῦ βίου τῆς συνειδήσεως, εἰς ἀντιστάθμησιν τοῦτου καθιστᾷ αὐτὸν ζωηρότερον καὶ σαφέστερον. Καὶ τοῦτο δὲ προσπίπτει εἰς τὴν κοινὴν παρατήρησιν, ὅτι, ὅσῳ μᾶλλον συγκεντροῦται ἡ ἡμετέρα προσοχὴ εἰς τι δεδομένον περιεχόμενον, τόσο μᾶλλον τοῦτο ἐμφανίζεται σαφέστερον. Οἱ δὲ ψυχολόγοι ἐρίζουσι περὶ τῆς φύσεως τῆς τοιαύτης ὑπὸ τῆς προσοχῆς παραγομένης ἰσχυροτέρας ψυχικῆς ἐντάσεως. Οἱ μὲν διαιτεῖνονται (ὁ Lehmann λ. χ.) ὅτι δὲν ὑπάρχει προσάλληλος σχέσις προσοχῆς καὶ ἐντάσεως, οἱ δὲ ὅτι ἡ ἐπαύξεισις τῆς ἐντάσεως περιορίζεται εἰς τὰ λίαν ἀσθενῆ αἰσθήματα, ἄλλοι δὲ τέλος ὅτι ἡ προσοχὴ ἐπισχύει τελεσφόρως τὴν ἔκτασιν παντὸς αἰσθήματος ²⁾. Πᾶσα αὕτη ἡ συζήτησις φαίνεται μοι στηριζομένη ἐπὶ τῆς συνήθους ἀμφιλογίας τῆς «ἐντάσεως» τῶν αἰσθημάτων. Ἄν λέγοντες «ἐκτασιν» ἐπιμένωμεν νὰ ἐννοῶμεν τι παρεμφερὲς πρὸς τὴν ψυχικὴν ποσότητα, βέβαιον εἶναι ὅτι δυνάμεθα νὰ διαιτελώμεν ἐπὶ μακρὸν συζητοῦντες χωρὶς νὰ καταλήγωμεν εἰς τι ὀριστικὸν συμπέρασμα περὶ τοῦ ἐὰν ἡ ἐκτασις τῆς καθαρᾶς ἀντιλήψεως, ἐγγενομένη ὑπὸ τοῦ ἐξωθεν ἐρεθίσματος εἰς τὴν παθητικῶς δεκτικὴν συνείδησιν ἡμῶν, εἶναι μᾶλλον ἢ ἥττον μεγάλη ἢ ἡ ἐκτασις, ἣτις παρακολουθεῖται ὑπὸ τῆς προσπάθειας τῆς προσοχῆς. Ἄλλ' ἐὰν, ὡς ἀνωτέρω ἀπεδείξαμεν ³⁾, ἡ ἐκτασις θεωρῆται ὡς ἰδίαιτις ψυχικὴ «ποιότης, οὐδεμίαν ἀμφιβολίαν ὅτι προσλαμβάνει εἰδικὴν

¹⁾ «Ἡ προσοχὴ», λέγει ὁ Ebbinghaus, «ἐγκεῖται εἰς τὸ ὅτι ζωηρῶς ἐξαίρονται καὶ γίνονται δραστικὰ ψυχικὰ τινα περιεχόμενα ἐπὶ βλάβῃ ἄλλων, ὑπὲρ ὧν ὁμοῦς ὑπάρχουσι καὶ τινες ἀφορμαὶ ἐμφανίσεως ἐν τῇ συνειδήσει» (Grundz. d. Psych. ἐκδ. 3η I, σελ. 747). Ὅρα καὶ Titchener, The psych. of feel. a. attention, σελ. 258.

²⁾ Σαφέστατα τὸ ζήτημα συνοψίζεται ὑπὸ τοῦ Pillsbury, L'attention, κεφ. I.

³⁾ Πρὸβλ. κεφ. II, σελ. 147 κέ.

τινα ἀπόχρωσιν κατὰ λόγον τοῦ βαθμοῦ τῆς ψυχικῆς συγκεντρώσεως, δι' ἧς γίνεται ὑφ' ἡμῶν ἀντιληπτή. Πᾶσαι τῶν ψυχολόγων αἱ λεπτολόγοι καὶ εὐσύνετοι ζητήσεις δὲν θὰ δυνηθῶσι νὰ διελέγξωσι καὶ νάνατρέψωσι τὸ ἀσφαλές τοῦτο καὶ ἀναμφισβήτητον, ὅτι ψυχικόν τι περιεχόμενον, πρὸς ὃ ἰδιαιτέρως ἢ ὀλοσχερῶς στρέφεται ἢ ἡμετέρα συνείδησις, ἀποσχοινίζεται πάντων τῶν ἄλλων περιεχομένων καὶ αἴρεται ὑπὲρ αὐτὰ μετ' εἰδικῶν καὶ ἐκδήλων ὑποκειμενικῶν χαρακτήρων. Αὕτη δ' ἀκριβῶς ἢ ὑποκειμενικότης εἶναι λίαν δυσχερὲς νὰ ἐναρμοσθῇ ἐν ταῖς γνώμασι πολλῶν ψυχολόγων, ἐπιμενόντων νάντιθέτωσιν αὐτὴν πρὸς τὴν ἀντικειμενικότητα, ὡσεὶ αὕτη ἀπετέλει γεγονός ἀφορῶν εἰς τὴν συνείδησιν καὶ ἐπομένως εἰς τὴν ψυχολογίαν. Πᾶν ψυχικόν γεγονός εἶναι φυσικῶ τῷ λόγῳ ὑποκειμενικόν, οὐδὲ δύναται νὰ ἔχῃ ἄλλως· πᾶσαι δ' αἱ φάσεις, ἃς δύναται τοῦτο νὰ λάβῃ, ὀφείλουσι κατὰ τὸ κριτήριον τοῦτο νὰ ἐξετάζωνται. «Οὐδὲν ἄλλο ἢ προσοχὴ ποιεῖ», λέγει σύγχρονος ψυχολόγος (διαλαμβάνων περὶ τῶν ἀντιληπτικῶν τι σύμπλεγμα συνιστώντων ἐλαχίστων στοιχείων), «ἢ ἀνυψοῦ τὸν βαθμὸν ἐνὸς τῶν στοιχείων τούτων. Εἶναι ἀπλῶς αὕξησις καθαρότητος» ¹⁾. Αὕτη δ' ἀκριβῶς ἢ αὕξησις καθαρότητος ἀποτελεῖ τὸν διαφορὸν ποιοτικὸν χαρακτήρα τῶν ψυχικῶν περιεχομένων τῆς προσοχῆς.

ὑπὸ τῶν πολλῶν γίνεται λόγος περὶ μείζονος σαφηνείας τῆς ἀντιλήψεως ἐν τῇ καταστάσει τῆς προσοχῆς. Βεβαίως τὸ πρᾶγμα ἔχει ὀρθῶς, ὅταν ἐπινοῶμεν νάναφερώμεθα εἰς ἰδιαιτέρας μορφὰς καὶ ἀπόψεις τῆς προσοχῆς, στρεφομένης μάλιστα εἰς γνωστικὰ περιεχόμενα, ἀντιλήψεις ἢ παραστάσεις, ἐναῖς μεταβαίνει αὕτη ἀναλυτικῶς ἀπὸ τοῦ ἐνὸς εἰς τὸ ἕτερον στοιχεῖον τοῦ ἀντιληπτοῦ περιεχομένου ἐξαίρουσα αὐτὰ ὡς οἶόν τε μάλιστα καὶ καθιστῶσα σαφέστερα εἰς τὴν συνείδησιν. Ἄλλ' ἐάν, ὡς κατ' ἐμὴν γνώμην ὀφείλει νὰ γίνεται, ἢ προσοχὴ ἐννοεῖται γενικώτερον ὡς ὀλοσχερῆς ἢ πάντως λίαν ἐντονος ἐπικράτησις ψυχικοῦ τινος περιεχομένου ὑπὲρ τὸ λοιπὸν μέρος τῆς συνειδήσεως, τότε ὁ χαρακτήρ τῆς σαφηνείας οὐδόλως ἐκφράζει πάσας τὰς ἀλλοιώσεις, αἵτινες δύναται εἰς τὴν ἡμετέραν ἀντίληψιν νὰ ἐπιγίνωνται διὰ τὴν τριαύτην συγκέντρωσιν τῆς προσοχῆς. Τοιαύτη σπουδαία ἀλλοίωσις ἐνδέχεται νὰ συμβαίη, αὕτη δὲ μάλιστα εἶναι ἢ φυσικωτάτη μορφή αὐτῆς ²⁾, διὰ τινος αὐτομάτου κλίσεως τοῦ συναισθήματος. Συγκεντροῦμεν φυσικῶ τῷ λόγῳ τὴν προσοχὴν ἡμῶν εἰς ὅ,τι ἀμεσώτερον συνδέεται πρὸς τὰς μάλιστα προσωπικὰς ἡμῶν γνώμας, πρὸς τὸν ἴδιον ἡμῶν τρόπον τοῦ συναισθάνεσθαι,

¹⁾ Pillsbury, ἐνθ' ἀν.σελ. 8. Περὶ τοῦ ζητήματος πραγματεύεται διεξοδικῶς, ἀλλ' οὐχὶ μετ' ἴσης σαφηνείας καὶ ὁ Titchener, The psych. of feel. a. attention, σελ. 171 κέ.

²⁾ Ὡς πρῶτος ὁ Ribot σαφέστατα ἀπέδειξε, La psych. d. l. att. κεφ. Γ. G. Villa—Γ. Γρατσιάτου, Ἡ σύγχρονος ψυχολογία

πρὸς τὰς ἡμετέρας τάσεις, ἐνὶ λόγῳ πρὸς τὴν ἡμετέραν οὐσίαν. Ἐπὶ τοῦ παιδὸς καὶ ἔτι μᾶλλον ἐπὶ τοῦ ζώου ἢ προσοχὴ καθορίζεται ἀπλῶς ὑπὸ τοῦ ἐρεθίσματος, ὑπὸ τῆς ὀρμῆς τοῦ νῦν διαφέροντος, τ. ἔ. ὑπὸ τινος συναισθηματικῆς καταστάσεως. Ἄλλ' οὐδόλως λέγεται ὅτι, ὅπερ μᾶλλον διαφέρει ἡμῖν, ἤτοι μᾶλλον ἐν τινι στιγμῇ ἐπισπᾶται τὴν ἡμετέραν φύσιν, τοῦτο γίνεται ὑφ' ἡμῶν ἀντιληπτὸν ἐν μορφῇ σαφεστέρῃ ἢ πᾶσαι αἱ ἄλλαι ἐντύπώσεις, αἵτινες ἐμφανίζονται εἰς τὴν ἡμετέραν συνείδησιν. Ἰσχυρόν τι συναισθημα ἐνδέχεται τοσοῦτον νὰ καταλάβῃ τὴν ἡμετέραν συνείδησιν, ὥστε νὰ αποκλείσῃ πρὸς στιγμὴν πᾶν ἄλλο οἴουδήποτε εἶδους περιεχόμενον καὶ νὰ κατακυριεύσῃ τῆς ἡμετέρας ψυχῆς, ἀλλ' οὐδεὶς θὰ θελήσῃ νὰ ἰσχυρισθῇ ὅτι εἰς τοιοῦτου εἶδους ψυχικὸν περιεχόμενον, ὅπερ ἐν τινι ψυχικῇ στιγμῇ εἶναι τὸ μόνον ὑποκείμενον τῆς ἡμετέρας προσοχῆς, δύναται νὰ ἐφαρμοσθῇ ἢ ἔννοια τῆς σαφηνείας. Τὸ συναισθημα ἢ τὸ πάθημα τοῦτο δύναται νὰ εἶναι (καὶ τοιαῦτα εἶναι πάντα τὰ ὀρμέμφυτα παθήματα) τόσον ἰσχυρόν, ὥστε νὰ διασεισῇ πᾶσιν τὴν συνείδησιν, ὁμοῦ δὲ καὶ τὸν ὀργανισμόν ἡμῶν, καὶ ὅμως νὰ ἐμφανισθῇ ὡς λίαν σκοτεινὸν φαινόμενον. Τὸ χαρακτηριστικὸν τούτου εἶναι ἡ δύναμις αὐτοῦ νὰ γίνεταί τελεῖως κἀτοχόν τῆς ψυχῆς ἐκδιῶκον πᾶν ἄλλο περιεχόμενον. Οὕτω τῷ ὄντι ἐπενεργεῖ τὸ πάθημα. Ἄλλως δὲ τοῦτο ἰσχύει ἐν μέρει καὶ περὶ τῆς εἰς τὰ γνωστικὰ περιεχόμενα στρεφομένης προσοχῆς. Δὲν χωροῦμεν πάντοτε ἀναλυτικῶς ἀνερχόμενοι ἀπὸ τῶν αἰσθητικῶν στοιχείων εἰς τὰ ψυχικὰ συμπλέγματα, ἀντιλήψεις, ἐννοίας κτλ. Εἶναι δ' οὗτος, ὡς κάλλιον θὰ ἴδωμεν κατωτέρω, ἄγαν συνθηματικὸς καὶ σχηματικὸς τρόπος τοῦ σκοπεῖν τὴν λειτουργίαν τῆς γνώσεως. Προτοῦ νὰ κατανοήσωμεν εὐκρινῶς τὰ γνωστικὸν τι ὅλον (ἀντικείμενον λ. χ. ἢ ἰδέαν καὶ τὰ τοιαῦτα) συναποτελοῦντα στοιχεῖα, δυνάμεθα νὰ ἔχωμεν καὶ ὡς ἀληθῶς ἔχομεν τὴν περιεκτικὴν καὶ γενικὴν ἐντύπωσιν τοῦ ὅλου τούτου, ἐντύπωσιν, ἣτις ἐμφανίζεται ἡμῖν ὡς ὀρισμένη ποιότης. Ἡ δὲ ἰδιαιτέρα αὕτη ἐντύπωσης, ἣν λαμβάνομεν καὶ δι' ἣν τὸ ὅλον ἐκεῖνο ἐπισπᾶται τὴν ἡμετέραν προσοχὴν, δεσπόζον παραχρῆμα πάντων τῶν ἄλλων ψυχικῶν περιεχομένων, ἐνῷ ἀποχωρίζεται μετὰ διακριτικῶν χαρακτήρων ἐν τῷ βάθει τῆς συνειδήσεως, δὲν ἀποκαλύπτεται ἡμῖν πάραυτα μετ' ἰδιαιτέρας σαφηνείας τῆς ἀντιλήψεως. Ἡ ἔξαρσις, ὁ ἀποχωρισμὸς δὲν εἶναι σαφήνεια. Δυνάμεθα, ἀκολουθοῦντες τοὺς ὅρους τῶν λογικῶν, νὰ ὀμιλῶμεν περὶ μείζονος «εὐκρινείας», οὐδέποτε περὶ μείζονος «σαφηνείας».

Ἡ πλατυτέρα αὕτη ἐκδοχὴ τῆς προσοχῆς, ἣτις ἀντίκειται πρὸς τὴν παλαιάν καθαρῶς νοησιοκρατικὴν γνώμην, δέχεται σημαντικὸν στήριγμα παρὰ τῶν ὑπὸ τῶν νεωτέρων ψυχολόγων γινομένων παρατηρήσεων εἰς τὰ κινήτικα φαινόμενα, τὰ συνοδεύοντα μετὰ τῆς προσοχῆς· εἶναι δὲ ταῦτα προσαρμοστικαὶ κινήσεις τῶν αἰσθητηρίων ὀργάνων, ὅπως κάλλιον προπαρκακευάζωμεν αὐτὰ εἰς τὸ νὰ δέχωνται τὴν ἐντύπωσιν, οὐσχετικαὶ κί-

νήσεις τοῦ ὅλου ὀργανισμοῦ, ἡρτημένοι ἐκ τῆς ἰδιαιτέρας φύσεως τῆς διεγέρσεως, γενικὰ κινητικὰ ἀποτελέσματα τῶν ἐκουσίως κινουμένων μυῶν, ἀνεξαρτήτων τῆς φύσεως τῆς διεγέρσεως, καὶ ἀπολεσματικαὶ ἐπενέργειαι ἐπὶ τῶν ἀκουσίων ἢ ἡμικουσίων μηχανισμῶν τοῦ σφυγμοῦ, τῆς ἀναπνοῆς καὶ ἐπὶ τῶν ἀγγειοκινητικῶν μηχανισμῶν ¹⁾). Εἶναι φανερόν ὅτι τὰ κινητικὰ ταῦτα ἀποτελέσματα εἶναι ἐντονώτερα, ὅσῳ μείζων εἶναι ἡ ὑπὸ τῆς ἐντυπώσεως γινομένη κατοχὴ τῆς ψυχῆς ἡμῶν· ὡς δ' εἶναι γνωστόν, οὐδὲν ψυχικόν γεγονός εἶναι ἐπιτηδειότερον εἰς παραγωγὴν τῶν τοιούτων ἀποτελεσμάτων παρὰ τὰ συναισθήματα, καθόσον ἕνεκα τῆς ἑαυτῶν φύσεως προβάλλουσι τὴν ὅλην ἡμῶν ψυχοφυσικὴν σύστασιν παράγοντα ποικιλίαν ἐντόνων, ἐνίοτε δὲ καὶ σφοδρῶν, κινήσεων. Ἡ δὲ μελέτη τῶν κινήσεων, αἵτινες συνόδεύουσι μετὰ τῆς καταστάσεως τῆς προσοχῆς ἐπὶ τῶν ζώων, εἶναι κατὰ τοῦτο διδακτικωτάτη ²⁾). Ὑπάρχει ἄρα ἀντίφασίς τις παρὰ τοῖς συγγραφεῦσιν ἐκείνοις, οἵτινες, καίπερ μεγάλην προσνέμοντες σπουδαιότητα εἰς τὰ τοιαῦτα κινητικὰ στοιχεῖα, ὁμῶς δὲν κατορθοῦσι νὰ παλλαγῶσι τῆς παλαιᾶς προκταλήψεως, ὅτι τῆς προσοχῆς τὸ μόνον κριτήριον εἶναι «ἡ σαφήνεια».

Νοουμένης λοιπὸν τῆς προσοχῆς ὡς γεγονότος ἐκ τῶν πολυπλοκωτάτων; πολύπλοκοι, ὡς εἶκός, ὀφείλουσι νὰ εἶναι καὶ οἱ ὄροι, ἐφ' οἷς αὕτη ἐμφανίζεται. Ἄλλ' ἐκ τῶν ὄρων τούτων βέβαιον εἶναι ὅτι ἐπικρατοῦσιν οἱ μάλιστα συνδεδεμένοι πρὸς τὰς ἐσωτερικὰς ιδιότητας τῆς ἡμετέρας συνειδήσεως. Ὅθεν τὸ συναισθημα ἔχει ροπὴν, ἂν μὴ τὴν ὅλην, πάντως πρωτεύουσαν, εἰς τὴν παραγωγὴν τῆς καταστάσεως τῆς προσοχῆς. Οἱ δὲ ψυχολόγοι ἐπειράθησαν νὰ κριβώσωσι πάσας τὰς γενικὰς καὶ εἰδικὰς αἰτίας τῆς τοιαύτης καταστάσεως· διήρυσαν αὐτὰς εἰς ἀντικειμενικὰς καὶ ὑποκειμενικὰς, καταλέγοντες εἰς ἐκείνας μὲν τὴν ἐντασιν τοῦ αἰσθήματος, τὴν ἐν αὐτῇ τῇ ἐντάσει ἀλλαγὴν, τὴν ἔκτασιν τῆς ἀντιλήψεως καὶ τὰ τοιαῦτα, εἰς ταύτας δὲ τὴν γενικὴν διάθεσιν τοῦ ὑποκειμένου, τὴν ἰθύνουσαν ἢ δεσπόζουσαν ἰδέαν καθ' ἣν στιγμὴν ἐμφανίζεται τὸ ἀντικείμενον, τὴν ἐπίδρασιν τοῦ κοινωνικοῦ περιέχοντος καὶ τέλος τὴν κληρονομικότητα τοῦ ἀτόμου ³⁾). Ἄλλ' ἄρα γε πάντες οἱ ὄροι οὔτοι δὲν καταντῶσιν ἐπὶ τέλος εἰς παθηματικὰς διαθέσεις; Πᾶσαι αἱ αἰτίαι, αἵ τε

¹⁾ Ἡ ὀρθότης κατὰ τάξιν φαίνεται μοι ἢ τοῦ Pillsbury, ἐνθ' ἀν. σελ. 15-16. Ὅρα περὶ τούτου καὶ τὸν Ribot, Psych. de l'att., κεφ. II, James, Princ. of psych. κεφ. XI.

²⁾ Ὅρα λ. χ. τὸν Ribot, ἐνθ' ἀν. κεφ. I.

³⁾ Πάντες οἱ ὄροι οὔτοι ἐξετάζονται μετὰ μεγάλης παρατηρητικῆς δυνάμεως καὶ ἐκθετικῆς σαφηνείας ὑπὸ τοῦ Pillsbury, ἐνθ' ἀν. κεφ. III. Πρὸς καὶ Κάπρεϊ The problems of attention (Monist., 1902 - 1903, μνημονευόμενον ὑπὸ τοῦ Pillsbury).

ἐξωτερικαὶ καὶ αἱ ἐσωτερικαί, μετατρέπονται τέλος εἰς συναίσθημά τι διαφέροντος, ὅπερ ἄγει ἡμᾶς εἰς ἐκλογὴν τῶν ἐν τῇ συνειδήσει παρούσων ποικίλων ἐντυπώσεων. Ἄς λάβωμεν παράδειγμα μίαν τῶν ἀνωτέρω κατελειγμένων ἀντικειμενικῶν τούτων αἰτιῶν, τὴν τῆς ἐντάσεως τοῦ αἰσθήματος καὶ τῶν μεταλλαγῶν αὐτῆς. Ἡ προσοχή, ἣν ἐνταῦθα ἐφιστῶμεν, παροξύνεται προφανῶς ὑπὸ τοῦ ἰδιαιτέρου ἐκείνου διαφέροντος, ὅπερ ἢ διχδοχὴ τῶν αἰσθημάτων, ἢ προσάλληλος ἀντίθεσις αὐτῶν ἐπεγείρει ἐν ἡμῖν. Τὸ κατέχον διεγερμένην καὶ ζωηρὰν τὴν προσοχὴν εἶναι ἐν τῇ περιπτώσει ταύτῃ ἢ τοῦ ὑποκειμένου ψυχικῆ κατάστασις· τόσον δὲ εἶναι τοῦτο ἀληθές, ὥστε, εἰάν τὸ ὑποκείμενον περισπᾶται ὑπὸ τινος ἀσχολίας, οὐ μόνον δὲν δύναται πλέον νὰ σημειοῦται τὰς ἀπ' ἀλλήλων διαφορὰς τῶν παρατηρηθεισῶν ἐντάσεων τῶν αἰσθημάτων, ἀλλ' οὐδὲ τῶν αἰσθημάτων τούτων νὰντιλαμβάνηται. (Ὅτω δ' εἰάν λάβωμεν μίαν τῶν ὑποκειμενικῶν αἰτιῶν νοητικοῦ χαρακτήρος (κάλλιστα ἐξετασμένων ὑπὸ τοῦ Ribot), τὴν τῆς ἰθουνοῦσης ἢ δεσποζούσης ἰδέας, ἣτις καθιστᾷ εὐχερῆ τὴν συγκέντρωσιν τῆς προσοχῆς, δυνάμεθα καὶ ἐνταῦθα νὰ παρατηρήσωμεν ὅτι τὸ καθιστῶν δυνατὴν τὴν ἐξακολούθησιν τῆς νοήσεως κατὰ τινὰ δεδομένην κατεύθυνσιν εἶναι τὸ πρὸς τὴν τριαύτην τάξιν ἰδεῶν συνδεόμενον διαφέρον. «Ὁ καθ' ἡμέραν βίος», λέγει ὁ Pillsbury (σελ. 48), «παρέχει πλείστας ἀποδείξεις τῆς ἀρχῆς ταύτης. Εἶναι λ. χ. πολὺ εὐχερέστερον νὰ ἴδῃ τις ἀντικείμενον ἀπολεσθέν, ὅταν ἔχη αὐτοῦ λίαν καθαράν εἰκόνα». Εἶναι δὲ φανερόν ὅτι τὸ μέγας συντελοῦν εἰς τὸ νὰ διατηρῶμεν ζωηρὰν τὴν εἰκόνα ταύτην εἶναι τὸ διαφέρον, ὅπερ συνάπτεται πρὸς τὴν τριαύτην ἀναζήτησιν. Καὶ οὕτω ἢ ἡδυνάμεθα νὰ ἴπωμεν περὶ πάντων τῶν ὑπὸ τῶν ψυχολόγων καταλεγομένων ἀντικειμενικῶν καὶ ὑποκειμενικῶν ὄρων.

Λοιπὸν τὸ διαφέρον εἶναι πάντοτε τὸ ἀνυσιμώτατον καὶ ὀξύτατον κέντρον εἰς τὴν παραγωγὴν καὶ διατήρησιν τῆς προσοχῆς. Ἡ διαφορὰ αὐθορμητοῦ προσοχῆς καὶ ἐκουσίας (ἢ «τεχνητῆς», ὡς καλεῖ αὐτὴν ὁ Ribot) προσοχῆς εἶναι μόνον διαφορὰ βαθμοῦ: ἀμφότεραι κινουῦνται ὑπὸ τῶν παθηματικῶν διαθέσεων. Εἴτε στρεφόμεθα ἀποτόμως, ὅταν τὸ ἡμέτερον οὖς πλήττη ἀπροσδόκητος καὶ ἰσχυρὸς κριτος, εἴτε συναγείρομεν βεβουλευμένως τὴν ἡμετέραν νόησιν εἰς τι δυσσύμβλητον διανοητικὸν πρόβλημα, πάντοτε ἐπωθούμεθα καὶ διεπόμεθα ὑπὸ συναίσθηματος, κατ' ἐκείνην μὲν τὴν περίπτωσιν ὑπὸ συναίσθηματος ἐκπλήξεως, ἐνδὸς τῶν μάλιστα ὀρμεμφύτων καὶ φυσικῶν, κατὰ ταύτην δὲ ὑπὸ τοῦ ἐπιστημονικοῦ καὶ θεωρητικοῦ διαφέροντος, ἐνδὸς τῶν μάλιστα ἐπιπλόκων καὶ δευτερογενῶν. Ἄλλ' ἢ ἐνδόμυχος ποιότης τοῦ τελικοῦ ἐλατηρίου εἶναι πάντοτε μία μόνη, εἶναι πάντοτε κατάστασις τις τῆς ψυχῆς ¹⁾.

¹⁾ περὶ τῆς σημασίας τοῦ «διαφέροντος» εἰς τὰς νοητικὰς καταστάσεις ὅρα

Ἄλλ' ἐὰν τὸ συναίσθημα εἶναι τὸ ἐλαττήριον, τὸ δίδον τὴν ὀριστικὴν ὥσιν εἰς τὸ γεγονός τῆς προσοχῆς, ὅμως δὲν εἶναι τὸ μόνον συνιστῶν αὐτὴν στοιχεῖον. Ὅτι ἡ προσοχὴ δὲν εἶναι «δύναμις» τῆς ψυχῆς, οὐδεμίαν ἔχει χρειαὴν ἐρεῦνης, ἄλλως τε καὶ ἀφ' οὗ οὐδεὶς ψυχολόγος ἰσχυρίζεται τοῦτο· ἀλλ' ὅτι ἡ προσοχὴ διαστέλλεται δι' εἰδικῶν χαρακτηριστικῶν γνωρισμάτων αἰσθήματος καὶ συναισθήματος, εἶναι θεωρία, καὶ νῦν ἔτι ὑπὸ τινων ὑποστηριζομένη καὶ πολὺ προσεγγίζουσα εἰς τὴν ἑτέραν περὶ τῆς βουλήσεως θεωρίαν, περὶ ἧς εἵπομεν ἀνωτέρω καὶ ἣτις θέλει νᾶνευρίσκη ἐν ταύτῃ εἰδικᾶς ποιότητος ἀμέσως ὑπὸ τῆς ἡμετέρας συνειδήσεως ἀντιληπτάς. Τῷ ὄντι, ὅταν περὶ τῆς καταστάσεως τῆς προσοχῆς λέγη τις ὅτι παρακολουθεῖται ὑπ' αἰσθημάτων μουϊκῆς συντάξεως, ὑπὸ συναισθημάτων ἡδονῆς ἢ λύπης (ἢ, ὡς λέγει ὁ Wundt, συντάξεως ἢ ἐξεγέρσεως), λέγει πᾶν ὅ,τι περὶ τῆς τοιαύτης καταστάσεως δύναται νὰ ρηθῇ. Τὰ χαρακτηριστικὰ τῆς προσοχῆς εἶναι ἐπὶ τέλους αὐτὰ τὰ χαρακτηριστικὰ τῆς ὅλης συνειδήσεως, ἅτινα ἐν τῇ προσοχῇ οἴοντι συναίρουσιν καὶ συγκεντροῦσιν¹⁾. Τὸ πολὺ εἶναι δυνατόν νὰ διακρίνωσιν οἱ ποικίλοι βαθμοὶ τῆς γενικῆς ταύτης καταστάσεως διὰ τῶν ποικίλων βαθμῶν ἐντάξεως τῶν αἰσθημάτων τούτων καὶ συναισθημάτων. Ἡθέλησαν μάλιστα νὰ διαστείλωσι τὴν ἐκουσίαν προσοχὴν τῆς ἀκουσίας ἕνεκα τοῦ ὅτι ἐν ἐκείνῃ γίνεται ἀντιληπτὸν συναίσθημά τι «προσπαθείας», ὅπερ ἐλλείπει ἀπὸ ταύτης.

Ὁ Wundt (ὡς εἶδομεν ἤδη) διαστέλλει τὴν ἐνεργητικὴν κατάληψιν (ἢ «κατάληψις» κατ' αὐτὸν εἶναι ἡ προσοχὴ ἀντικειμενικῶς θεωρουμένη) ἀπὸ τῆς παθητικῆς, καθόσον ἐκείνη μὲν παρακολουθεῖται ὑπὸ συναισθημάτων ἐνεργείας, αὕτη δὲ ὑπὸ συναισθημάτων παθητικότητος²⁾. Ἄλλ' ὀρθῶς παρατηρήθη ὅτι δὲν εἶναι εὐχερῆς ἡ διαχάραξις καθαρᾶς χωριστότης γραμμῆς μεταξὺ τῶν δύο καταστάσεων, τὸ δὲ συναίσθημα τῆς προσπαθείας ἐμφανίζεται πρῶτιστα καὶ μάλιστα, ὅταν ὑπάρχη λίαν σαφῆς καὶ ἔκδηλος ἀντίθεσις πρὸς ἄλληλα δύο συμπλεγμάτων ὑποκειμενικῶν ὄρων, ἐν ἣ ἀντιθέσει ἀντὶ λύξήσεως παρατηρεῖται τοῦναντίον μείωσις τῆς ἐντάξεως καὶ δραστηκότητος τῆς προσοχῆς³⁾. Λοιπὸν οὐδὲ τὸ γνῶρισμα τοῦτο τῆς «προσπαθείας» εἶναι ἐπαρκές εἰς τὸν διαχωρισμὸν τῶν δύο καταστάσεων, αἵτινες ὄντως ἀποτελοῦσι μίαν μό-

τὸ προμνημονευθῆν ἔργον τοῦ J. M. Baldwin, Genetic Logic, τομ. I, σελ. 41 κέ.

¹⁾ Ὅρα ἰδίᾳ Wundt, Grundz. d. phys. psych. III, σελ. 322 κέ. Περὶ τοῦ ζητήματος τῶν ὑποτιθεμένων ἰδιαιτέρων ποιοτικῶν χαρακτήρων τῆς προσοχῆς δρᾶ τὰς ὀρθὰς παρατηρήσεις τοῦ Dürer, Die Lehre von der Aufmerksamkeit, σελ. 14.

²⁾ Αὐτ. σελ. 3:7 κέ.

³⁾ Ἡ ὀρθοτάτη παρατήρησις εἶναι τοῦ Pillsbury, ἐνθ' ἀν. σελ. 280.

νήν. Ὡς πᾶσα κατάστασις τῆς συνειδήσεως, οὕτω καὶ ἡ προσοχὴ περιέχει πλὴν τοῦ συναισθήματος καὶ τι γνωστικὸν στοιχείον, ἀντίληψιν, μνημονικὴν εἰκόνα, παράστασιν καὶ τὰ τοιαῦτα. Δὲν εἶναι δυνατόν νὰ νοήσωμεν κατάστασιν προσοχῆς μὴ ἀναφερομένην εἰς τι, ὅπερ ἀποτελεῖ τὸ ἀντικείμενον αὐτῆς. Καὶ ὅταν ἔτι ἡ προσοχὴ ἐφέλκεται πρώτιστα καὶ μάλιστα ὑπὸ τινος συναισθηματικῆς καταστάσεως, ἡ κατάστασις αἴτη εἶναι πάντοτε συνημμένη πρὸς τι ἀντικειμενικόν: συναίσθημα χωρὶς ἀντικειμένου εἶναι τι ἄτοπον. Ἐνδέχεται τὸ μὲν ἀντικείμενον τοῦτο νὰ εἶναι μᾶλλον ἢ ἥττον εὐκρινὲς ἐν τῇ ἡμετέρᾳ διανοίᾳ, τὸ δὲ συναίσθημα διὰ τῆς ἑαυτοῦ ἐντάσεως νὰ κατισχύῃ ἐν τῷ ἡμετέρῳ πνεύματι πάσης σαφηνείας τῆς γνώσεως, ἀλλ' οὐδέποτε θὰ δυνηθῇ, ἀφανίζον σαύτην ὀλοσχερῶς, νὰ παραμείνῃ ἢ μοναδικὴ κατάστασις. Μόνον ἡ κατάστασις γενικῆς τινος, ἀορίστου καχεξίας δύναται νὰ προσπελάσῃ πρὸς τοιαύτην καθαρὰν συναισθηματικὴν κατάστασιν· ἀλλὰ καὶ ἐνταῦθα ἡ προσεκτικὴ παρατήρησις ἀποκαλύπτει πάντοτε ὁμάδα τινὰ ἀντιλήψεων ἢ ἐξωτερικῶν αἰσθημάτων μυϊκῶν ἢ ὀργανικῶν, εἰς ἃ ἡ ψυχικὴ κατάσταση ἀναφέρεται.

Ἡ προσοχὴ πρὸς τούτοις περιέχει ἐν ταῖς μάλιστα ἐκδήλοις καὶ ἐντόνοις αὐτῆς μορφαῖς τὴν ἄποψιν ἐκείνην τῆς συνειδήσεως, ἣτις δὲν δύναται, ὡς εἶδομεν, νὰ διαστέλληται δι' ἰδίῳν ἑαυτῆς χαρακτήρων ἀντιληπτῶν ὑφ' ἡμῶν, ἥτοι τὴν βούλησιν. Ἡ προσοχὴ εἶναι προφανῶς βουλευτικὴ πράξις, ἣ δὲ τοῦ Wundt θεωρία, ἡ ἀφομοιούσα τὴν κατάληψιν πρὸς τὴν βούλησιν, τῆστόχησεν ἀληθῶς τοῦ σκοποῦ καὶ εὔρε τὸ ὀρθόν. Εἶναι βουλευτικὴ πράξις, ὅτε ἐκφράζουσα ἐν τῇ δραστηκωτάτῃ καὶ ἐναργεστάτῃ μορφῇ τὴν κατάστασιν ἐκείνην τῆς κατευθύνσεως καὶ συγκεντρώσεως τοῦ συναισθήματος καὶ τῆς γνώσεως, ἣτις εἶδομεν ὅτι εἶναι ἀκριβῶς ὁ γενικὸς καὶ διακριτικὸς χαρακτήρ τῆς βουλήσεως. Ἐν τῇ προσοχῇ λοιπὸν ὑπάρχουσι συνηνωμένοι αἱ τρεῖς θεμελιώδεις καὶ χαρακτηριστικαὶ ἄψεις τῆς συνειδήσεως, ὧν οὐδεμία δύναται νὰ παράγῃται ἀπὸ τῶν ἄλλων, ἀλλ' αἵτινες, συνιστῶσαι αὐτὴν τὴν συνείδησιν, εἶναι εὐλόγον νὰ ὑποθέσωμεν ὅτι ἀναφύονται καὶ ἀναπτύσσονται συγχρόνως ἐκ πρωτογόνου τινὸς πυρῆνος, ἐν ᾧ περιείχοντο ἐν μορφῇ ὅλως ἀτελεῖ καὶ στοιχειώδεις. Ἡ ὑπόθεσις δ' αὕτη εἶναι ἢ μάλιστα ἀσπαστή¹⁾. Ἡ συγκριτικὴ ψυχολογία, ἐρευνῶσα τὴν ψυχικὴν κατάστασιν τῶν κατωτέρων ζώων, παρέχει περιτράνους ἀποδείξεις εἰς ἐπιστήριξιν αὐτῆς. Οἱ πλείστοι τῶν εἰς τὰς τοιούτου εἴδους παρατηρήσεις ἐπιδεδομένων ψυ-

1) Ὅρα περὶ τούτου τὴν προμνημονευθεῖσαν διατριβὴν τοῦ Külpe, Die Lehre vom Willen in der neueren Psychologie (Philos. Studien, τόμ. V, 8, σελ. 395 κέ.). Περὶ τῶν θεωριῶν τῆς προσοχῆς πρὸς M. W. Calkins, An Introduction to psychology (1901), σελ. 486 κέ.

χολόγων όμοφώνως αναγνωρίζουσι και επί των έν αύτῇ τῇ κατωτάτῃ βαθμίδι τῆς άνελικτικῆς κλίμακος κειμένων ζώων τὰς αὐτὰς χαρακτηριστικὰς ιδιότητας τῆς συνειδήσεως, άν και έν μορφῇ στοιχειώδει και άναναπτόκτῃ, αἴτινες πολλῶ μάλλον άνεπτυγμέναι και ειδικώτερον διακεκριμέναι άνευρίσκονται επί των άνωτέρων ζώων. Τὸ γεγονός τῆς ειδικεύσεως και διακρίσεως, ὅπερ ἡ θεωρία τῆς άνελίξεως, ἰδίᾳ δὲ παρὰ Σπενσέρῳ, εὖ τε και καλῶς διαφώτισεν, ἐφαρμόζεται κάλλιστα ένταῦθα ¹⁾). Ἐπὶ τοῦ μικροφυοῦς ὀργανισμοῦ, ὅστις άντιλαμβάνομενος τῆς λείας συναγεῖρει και συγκεντροῖ τὴν ἑαυτοῦ προσοχὴν και τὰς ἑαυτοῦ κινήσεις, ἵνα γίνῃ κάτοχος αὐτῆς, μέχρι τοῦ άκμαίου και ἡμερωμένου άνθρώπου, παρ' ὃ ἡ άντίληψις τοῦ ἐφικτοῦ τέλους παρέχει ποικίλον σύμπλεγμα συναισθημάτων και παθημάτων και ὄλην μακρὰν και συντηρσομένην σειρὰν νοημάτων και ἐνεργημάτων, ὑπάρχει έν μόνον και συνεχὲς γεγονός, έν ὃ τὰ ποικίλα στοιχεία τῆς συνειδήσεως προσλαμβάνουσι μορφὴν και χαρακτηῖρα πάντοτε ακριβέστερον και μάλλον καθωρισμένον, διαπτύσσονται δὲ και διασχίζονται εἰς κλάδους αὐξανομένης πολλαπλότητος ἀπόψεων και σχημάτων. Ἐλλὰ τὸ βάθος εἶναι ένιαῖον, τὴν «οὐσίαν», ἧς ταῦτα μετέχουσιν, ἀποτελεῖ πάντοτε ἡ ἐνδόμυχος ἐκείνη και θεμελιώδης ψυχικὴ ἐνέργεια, ἧτις εἶναι τι δεδομένον, εἰς ὃ πάντοτε αναγκάζομεθα νάναφερώμεθα ὡς εἰς ἀπαραίτητον ἀφετηρίαν πάσης περι συνειδήσεως ἐρεῦνης.

Ἐν λοιπὸν ἡ προσοχὴ περιέχει έν μορφῇ, οὕτως εἶπειν, «συντηρημένην» ἀπάσας τὰς ἀπόψεις τοῦ ψυχικοῦ βίου, στεροῦνται ἐπαρκοῦς δάσεως πᾶσαι αἱ θεωρίαι, αἱ ζητοῦσαι νά παραγάγωσιν αὐτὴν ἢ ἀπὸ των καθαρῶν νοητικῶν στοιχείων (ὡς ἡ Ἐρβάρτειος θεωρία) ἢ ἐκ λειτουργικῶν καθαρῶς κινητικῶν ἢ φυσιολογικῶν. Ἡ Ἐρβάρτειος διδασκαλία προσκόπτει φυσικῶ τῷ λόγῳ εἰς τὸ ἀδύνατον, ὡς εἶδομεν ἤδη, τῆς γενέσεως τοῦ συναισθήματος ἐκ τῆς παραστάσεως, τὸ δὲ συναίσθημα και τὸ διαφέρον ἀποτελοῦσι τὸν πυρῆνα τῆς προσοχῆς. Ἡ κινητικὴ πάλιν θεωρία ὀλιγῶρει τοῦ ἐνδομύχου ψυχικοῦ χαρακτηῖρος τῆς προσοχῆς και ἀνάγουσα τὴν κατευθυντικὴν δεξιότητα αὐτῆς εἰς μόνην τὴν κίνησιν, δὲν κατορθοῖ νά ἐξηγήσῃ τὴν συγκέντρωσιν και τὴν πρὸς ὠρισμένον σημειον τροπὴν τῆς νοήσεως και τοῦ συναισθήματος ²⁾).

¹⁾ Ὁρα Binet, La vie psychique des micro-organismes (έν τῷ βιβλίῳ Le feticisme dans l'amour, 1890). Schneider, Vorlesungen über Tierpsychologie (1909). Verworn, Psychophysiologische Protisten - Studien (1889). Morgan, Habit and Instinct (1896). Introduction to comparative Psychology (2α ἐκδ. 1903). M. E. Washburn, The animal Mind (1908).

²⁾ Ἐγκριτος ὑπέρμαχος τῆς θεωρίας ταύτης εἶναι, ὡς γνωστὸν, ὁ Ribot. Πρὸς τὴν Psych. de l'att. Περὶ των θεωριῶν τῆς προσοχῆς ὄρα τὸν Durr.

Ἡ συνθετικὴ ἐνέργεια τῆς συνειδήσεως.

Ἡ προσοχὴ λοιπὸν εἶναι ἡ ἀφειτηρία πάσης ψυχολογικῆς ἐκδοχῆς, ἥτις μὴ περιοριζομένη εἰς τὴν καθαρὰν περιγραφὴν τῶν στοιχείων, ἐξ ὧν σύγκειται ἡ συνείδησις, ἀξιοὶ νὰ εὕρη τὸν ἐσώτατον τοῦτων πρὸς ἄλληλα σύνδεσμον, τὸν παρέχοντα τὴν μάλιστα ἀποδεκτὴν ἐξήγησιν αὐτῶν. Αἱ θεωρίαι ἄρα αἰ ποιοῦσαι τὴν προσοχὴν, ἔστω καὶ ἐν μορφῇ οὐχὶ ὅλως συναδούση πρὸς τὰ δεδομένα τῆς ψυχικῆς ἐμπειρίας, κέντρον τοῦ ψυχικοῦ βίου, προσπελάζουσιν εἰς τὰληθές: τοῦτο δὲ ρητέον περὶ τῆς θεωρίας τῆς καταλήψεως, οἷα διευκρίνηται ὑπὸ τοῦ Wundt. Ἔτεροι ψυχολόγοι (ὡς ὁ Ward, ὁ Stout, ὁ Höfding), στηριζόμενοι εἰδικῶς ἐπὶ τῆς συνθετικῆς, τῆς βουλευτικῆς ἀπόψεως τῆς συνειδήσεως, κατέστησαν τὴν βούλησιν ἢ ἀκριβέστερον τὴν προσοχὴν ἀφειτηρίαν καὶ τέρμα πάσης ἐξηγήσεως τοῦ μηχανισμοῦ τῆς ψυχῆς.

Αἱ θεωρίαι αὗται τῆς προσοχῆς καὶ τῆς καταλήψεως εἶναι δύο διάφοροι ἀπόψεις μιᾶς καὶ τῆς αὐτῆς θεμελιώδους ἐκδοχῆς τῆς συνειδήσεως, τῆς «βουλευσιοκρατικῆς», ἀντικρυσ ἀντικειμένης πρὸς τὴν «νοησιοκρατικὴν», εἴτ' ἐμφανίζεται αὕτη ὡς ὀρθολογικὴ διδασκαλία θεωρητικῆς φύσεως εἴτε ὡς συνειρμικὴ ἐμπειρικὸν χαρακτήρος. Ἀμφότεραι αἱ μορφαὶ ἐκεῖναι τοῦ βουλευσιοκρατικοῦ δόγματος εἶναι σύμφωνοι ἐν τῇ ἐκδοχῇ τῆς «βουλήσεως» ὡς τῆς τοπικῆς ἀπόψεως τῆς συνειδήσεως, ἐνῶ ἡ μὲν διάνοια ἐκφράζει μόνον τὸ ἀντικειμενικὸν μέρος αὐτῆς ἀναφερομένη εἰς τὸν ἔξω κόσμον, τὸ δὲ συναίσθημα μόνον τὴν παθητικὴν ἀποφιν τοῦ ὑποκειμένου, μόνον τὴν ἐν αὐτῷ διάθεσιν τοῦ ἠδῆσθαι ἢ τοῦ λυπεῖσθαι. Ἡ βούλησις, ὡς εἶδομεν, δὲν δύνανται νὰ λεχθῇ ὅτι ἔχει ὑποκειμενικοὺς χαρακτήρας ἀμέσως ὑφ' ἡμῶν ἀντιληπτοῦς: ὅ,τι ἐπὶ τοιοῦτου γεγονότος ἐμφανίζεται εἰς τὴν ἡμετέραν συνείδησιν, συνίσταται ἐξ αἰσθημάτων καὶ συναίσθημάτων ποικίλης φύσεως καὶ ἐξ οὐδενὸς ἄλλου: τὰ χαρακτηριστικὰ λοιπὸν γνωρίσματα αὐτοῦ οὐχὶ ἐνταῦθα πρέπει νὰ ζητῶνται, ἀλλ' ἐν τῷ σινόλω τοῦ βουλευτικοῦ γεγονότος, ἐν τῇ δεξιότητι αὐτοῦ νὰ συνέχη καὶ νὰ κατευθύνῃ τὰ ἄλλα φαινόμενα τῆς συνειδήσεως.

Τοῦτο εἶναι τῆς συνειδήσεως τὸ χαρακτηριστικὸν γνώρισμα, οὗ ἕνεκα πᾶν αἴσθημα, πᾶν συναίσθημα, πᾶσα πράξις ἡμῶν πορίζονται τὴν ἑαυτῶν σημασίαν πολλῶ μᾶλλον ἐκ τῆς πρὸς τὰ ἄλλα γεγονότα τῆς συνειδήσεως σχέσεως αὐτῶν καὶ ἐκ τοῦ σκοποῦ, ἐφ' ὃν τείνουσιν, ἢ αὐτὰ ἐξ ἑαυτῶν.

Ἡ ἀρχὴ τοῦ εἰς ἓν ὄλον συνδέσμου τῶν καθ' ἕκαστα μερῶν εἶναι ἢ πάσης ἄλλης ἀρχῆς πρυτανεύουσα ἐν τῇ κατανοήσει τοῦ ψυχικοῦ βίου· ὑπάρχει δὲ βέβαιον ὅτι ἡ «βούλησις» εἶναι τῶν τριῶν ἀπόψεων τῆς συνειδήσεως ἢ προσφυστάτη εἰς ἔκφρασιν τῆς τάσεως ταύτης πρὸς τὴν ἐνότητα, τῆς συνθετικῆς ταύτης ἐνεργείας. Καὶ ἡ προσοχὴ ἐγκλείουσα ἐν ἑαυτῇ σαφέστατα τὰς δύο ἄλλας τῆς ψυχῆς ἀπόψεις, γνῶσιν καὶ συναίσθημα, ἀποτελεῖ τὴν ἀκριβεστάτην καὶ ἅμα περιεκτικωτάτην μορφήν τῆς ἐνεργείας τῆς βουλήσεως.

Ἐπειδὴ πᾶσα τοῦ ψυχικοῦ βίου στιγμή σύγκειται οὐχὶ ἐξ ἑνὸς μόνο τῶν ψυχικῶν στοιχείων, ἀλλ' ἐκ «ψυχικῶν καταστάσεων», περιχουσῶν ἐν ποικίλῳ μέτρῳ ποικίλας ἐκδηλώσεις τῆς συνειδήσεως, ἀντιλήψεις, εἰκόνας μνημονικὰς καὶ εἰκόνας φαντασίας, ιδέας, κρίσεις, συναισθήματα, παθήματα, βουλήματα, καὶ ἐπειδὴ ἐν ἑκάστη τῶν ψυχικῶν στιγμῶν τὰ συνιστῶντα αὐτὰς πολλαπλὰ στοιχεῖα πάντοτε στρέφονται, τείνουσι ἐπὶ τι τέλος μᾶλλον ἢ ἥττον σαφές, ἐνίοτε δὲ καὶ ἀπλῶς ἄοριστον, διοριζόμενον μόνον ὑπὸ τινος συγκεχυμένου ὀρμεμφύτου ἡδονῆς, συνελόντι δ' εἰπεῖν, ἐπειδὴ πᾶσα ψυχικὴ στιγμή φέρει ἐν ἑαυτῇ τὴν καταφανῆ σφραγίδα τῆς ἐνότητος καὶ τῆς συνθέσεως, διὰ ταῦτα ὁ βίος ὁ ψυχικὸς εἶναι συνεχῆς διαδοχὴ ἐνεργημάτων προσοχῆς. Ἐσημειώσαμεν ἤδη τοῦτο διαλαμβάνοντες περὶ τῆς θεωρίας τοῦ Wundt : μεταξὺ τῆς εἰς λίαν σαφὲς καὶ συνειδητόν τι τέλος προσηλωμένης προσοχῆς καὶ τῆς ἐτέρας τῆς μάλιστα ἄοριστου καὶ συγκεχυμένης ὑπάρχει σειρά ὅλη βαθμῶν καὶ ἀποχρώσεων, αἵτινες καθιστῶσιν ἀδύνατον τὴν μεταξὺ αὐτῶν διαχάραξιν τῆς ἀκριβοῦς ἐκείνης καὶ εὐκρινοῦς χωρισούσης γραμμῆς, ἣν θέλει ὁ Wundt.

Κατὰ πᾶσαν στιγμήν τοῦ βίου ἐν τῇ καταστάσει ἐγρηγόρσεως συμβαίνει, λέγει ὀρθῶς σύγχρονος ψυχολόγος, καταληπτικόν τι γεγονός¹⁾. Ἡ δὲ καταληπτικὴ αὕτη τάσις ἐκδηλοῦται κατὰ παντοίους τρόπους, ἀλλὰ πάντας διακριτικῶς χαρακτηριζομένους ὑπὸ τινος διαθέσεως τῆς ψυχῆς νὰ συνενοῖ, νὰ συγκεντροῖ ἐν ἑαυτῇ ποικίλα στοιχεῖα. Τὸ γεγονός ἐκεῖνο, ὅπερ ἀνευρίσκομεν μετὰ λίαν καθαρῶν καὶ ἀπηκριβωμένων χαρακτήρων ἐπὶ τῶν ἀνωτέρων καὶ ἐπιπλοκωτέρων γεγονότων τῆς διανοίας, ἅτινα εἶναι πρὸ πάντων γεγονότα συγκεντρώσεως καὶ συνθέσεως ποικίλων στοιχείων, ὧν αἱ ἀναφοραὶ καθορῶνται μόνον δι' ἰσχυρᾶς καὶ ἐπιτυχοῦς πνευματικῆς διερευνήσεως, ἀνευρίσκειται ἐν τῇ ἀπλουστάτῃ,

1) Ὁ G. F. Stout, Analytic Psychology, II, σελ. 118. Καὶ ἐπάγεται οὕτως ἥττον ὀρθῶς : «Εἰς εἰσθητικῶς ἀντικείμενον προσέχομεν, προσλαμβάνομεν τὴν παράστασιν αὐτοῦ. Ἡ κατάληψις κατ' αὐτὸν εἶναι «τὸ γεγονός, δι' οὗ ψυχικόν τι σύστημα οὐκ αἰσθάνεται νέον στοιχεῖον ἢ, ἄλλως, δέχεται νέον προσδιορισμόν».

ἀνεπιγνώστῳ, ἀναναπτύκτῳ μορφῇ ἐπὶ τῶν πρώτων καὶ στοιχειωδεστάτων ἐκδηλώσεων τῆς συνειδήσεως. Οὕτως ἡ βουλευτικὴ ἐνέργεια ἀπαντᾷ κατὰ πάσας τὰς πράξεις τοῦ ψυχικοῦ βίου, ἐπὶ τῆς εὐρυτέρας δὲ ταύτης σημασίας ὀφείλει νὰ νοῆται ἢ κατάληψις. Αἱ καταστάσεις, αἱ δηλούμεναι δι' ὄρων σημαίνοντων τοὺς ποικίλους βαθμοὺς τῆς ἐπιθυμίας, λέγει ὁ αὐτὸς προμνημονευθεὶς συγγραφεὺς, ἢ προσπάθεια, ἢ ὀρμή, ἢ βούλησις, ἔχουσι πᾶσαι κοινὸν χαρακτηριστικὸν γνώρισμα, τ. ἔ. τάσιν σταθερὰν νὰ ὑπερβαίνωσιν ἑαυτὰς καὶ νὰ γίνωνται τι διάφορον. Ἡ τάσις αὕτη καλεῖται ὑπ' αὐτοῦ conation. «Ἡ λειτουργία τῆς συνειδήσεως εἶναι λειτουργία ἀδιαλείπτου ἀλλαγῆς· αἱ μεταβολαὶ ὀφείλονται ἐν μέρει εἰς τὰς ἐξωθεν ἐντυπώσεις καὶ εἰς ἄλλους ὄρους ξένους πρὸς αὐτὴν τὴν συνείδησιν. Ἀλλὰ τοῦτο σπανιώτατα συμβαίνει τοῦλάχιστον ὀλοσχερῶς. Ἡ λειτουργία διέπεται καὶ καθορίζεται ἐν μέρει αὐτῇ ὑφ' ἑαυτῆς. Αἱ διαδοχικαὶ φάσεις ἔχουσι φύσει τάσιν νὰ μεταβαίνωσιν εἰς ἄλλας φάσεις. Ἡ πορεία τῆς συνειδήσεως ἔχει ροὴν τινα, ἐν πάσῃ δὲ στιγμῇ καθορίζεται οὐ μόνον ὑπ' ἐξωτερικῶν ὄρων, ἀλλὰ καὶ ὑπὸ τῆς οἰκείας αὐτῇ ὀρμῆς. Ὅθεν ἐξεταζομένη ἐν σχέσει πρὸς τὸ παραστατὸν ἀντικείμενον ἢ «conation» εἶναι τάσις πρὸς ἀλλοίωσιν αὐτοῦ ἢ πρὸς παραγωγὴν ἐπ' αὐτοῦ μεταβολῆς τινος, πρὸς ἐξαγωγήν αὐτοῦ ἐκ τῆς συνειδήσεως ἢ παραγωγὴν αὐτοῦ εἰς τὴν συνείδησιν κατὰ τρόπον ζωηρότερον καὶ τελειότερον»¹). Ἡ τάσις αὕτη τῆς μεταβολῆς, τῆς ἀλλοιώσεως τοῦ ἀντικειμένου τῆς ἡμετέρας προσοχῆς γίνεται ἤδη φανερὰ ἐν τῇ ἀντιλήψει.

Ἡ ἀντίληψις καὶ ἡ κατ' αἴσθησιν ἀπάτη.

Ἡ νεωτέρα ψυχολογία μετέβαλεν ἄρδην τὴν παλαιὰν ἐννοίαν τῆς ἀντιλήψεως. Ἐνομήσθη πάντοτε ὑπὸ τῆς ἐμπειρικῆς ψυχολογίας ὅτι τὸ τοιοῦτο γεγονός ἐγκτεῖται μόνον εἰς πιστὴν ἐν τῷ ἡμετέρῳ πνεύματι ἀντανάκλασιν τῶν ἐξωτερικῶν πραγμάτων καὶ εἰς τὴν διὰ τοῦ συνειρμοῦ ἀνάπλασιν αὐτῶν οὕτως, ὡς πρότερον εἶχον ἐντυπωθῆ ἐν ἡμῖν. Ἀλλ' ἡ ἐκδοχὴ αὕτη ἦτο ἄγαν ἀπλή καὶ ὀλική. Δὲν ἐξήταζε τὰς ἐσωτερικὰς καὶ χαρακτηριστικὰς ιδιότητας τοῦ ψυχικοῦ βίου, ὅστις εἶναι, ὡς λέγει ὁ προμνημονευθεὶς συγγραφεὺς ἐν τῷ ὑφ' ἡμῶν παρατεθέντι χωρίῳ, ἀδιάκοπος ἀλλαγὴ. Οὐ μόνον ἡ ψυχικὴ κατάστασις δύναται νὰ ἀλλοιοῦται θαθέως, ἀλλὰ καὶ αὐτὴ ἡ ἀντίληψις τῶν ἀντικειμένων, ἣτις δύναται νὰ

¹) Stout, A manual of Psychology, σελ. 63 - 64. Ἄξιον σημειώσεως ὅτι ἐν τῷ ἔργῳ τούτῳ κατὰ τρία ἔτη μεταγενεστέρῳ τοῦ Analytic Psychology ὁ Stout ἐντελῶς ὠθέλισε τὸν ὄρον apperception, θυγάμενον ἴσως νὰ γεννηθῆ ἀμφιλογίαν, ἀνθ' οὗ ἀντικατέστησε τὸν γενικώτερον ἐκείνον καὶ περιεκτικώτερον conation.